

רבנות כמנהיגות רלוונטית

ידידיה צ' שטרן

מבוא

זה למעלה מאלף שנים משמשים רבנים כמנהיגי העם היהודי.¹ הקיום המתמשך בתנאי גלות, בפזורה, ללא מסגרת ארגונית כוללת – חברתית, פוליטית או דתית – שאליה היו היהודים יכולים לשאת את עיניהם, העצים את חשיבותה של ההנהגה המקומית, הקהילתית. כחלק מהנהגה זו (וכמובן, בצד גורמים אחרים, כגון טובי העיר ופרנסיה²) שירתו הרבנים את העם היהודי והיו גורם מרכזי ביותר בשימורו הפיזי והרוחני.

השתנות העתים הצמיחה לעם היהודי מנהיגים חדשים. הקמתה של מדינת לאום יהודית ודמוקרטית יצרה מוסדות שלטוניים – כנסת, ממשלה, בית משפט – שאוצרים בידיהם את עיקר הסמכויות לקבלת החלטות עבור הכלל היהודי במדינת ישראל.³ הקטנת כוח השכנוע של הדת בקרב חלק לא מבוטל של היהודים בדורנו משמיטה לכאורה את בסיס הפעולה מתחת לרגלי הרב; הפתיחות הגבוהה כלפי העולם החוץ-יהודי ורוחות תרבותיות גלובליות פוגמות לכאורה באפשרות

* תודה שלוחה לחברים שהעירו הערות מועילות: דוד אומן, חיים זיכרמן, דני סירקיס, בני פורת, אסתי פלדמן.

1 לאחר תקופת הגאונים, במאה הי"א, בוזרה הסמכות התורנית מהמרכז שבבבל אל התפוצה. בתקופה זו מוסד, ככל הנראה, השימוש בתואר 'רב' במובן של מנהיג דתי של קהל (להבדיל מהשימוש הקודם, הכללי, בתואר). כמובן, גם קודם לכן תפקדו בעלי סמכות דתית כמנהיגים, בתארים אחרים – ראש ישיבה, גאון, דיין, חכם, נשיא וכיוצ"ב.

2 לתאור מערכות היחסים שבין ההנהגה הדתית להנהגה הפוליטית בתולדות ישראל ראו ידידיה צ' שטרן, 'מנהיגות ציבורית כסמכות הלכתית', בתוך: אבי שגיא, דוד שוורץ וידידיה צ' שטרן (עורכים), יהדות פנים וחוץ: דיאלוג בין עולמות, ירושלים: מאגנס, 1999, עמ' 235.

3 במסגרת המדינה מתקיים כמובן האורגן של 'רבנות ראשית לישראל' ורבנים משמשים דיינים בבתי דין רבניים שהם חלק מהרשות השופטת במדינת ישראל, אך ההיקף המעשי של מנהיגותם דל.

של רבנים להנהיג את העם (בארץ ובחו"ל) על בסיס מערכת ערכים יהודית ייחודית. האם רבנים עדיין רלוונטיים כמנהיגים בדורנו?⁴

אפרוש את טיעוניי באופן הבא: בפרק הראשון אבדוק את מקצת הקשיים הכלליים והסביבתיים – אלו שאינם תלויים בפועלם של הרבנים עצמם – העומדים בדרכם של רבנים לתפוס עמדת מנהיגות משמעותית. בפרק השני אעמוד על קשיים שנמצאים במתחם הפעולה שרבנים יכולים להשפיע עליו ולשנותו, אם ירצו. במסגרת זו לא אדון בשאלות החשובות של דרכי ההתנהגות האישית של רבנים ולא אטפל בדרכי הפעולה הארגונית והמוסדיות של רבנים. תחת זאת אבחן את קשיי ההנהגה של רבנים הנובעים מדרך הטיפול שלהם בשאלות רעיוניות. בפרק השלישי אתבונן בדרך התפקוד הראלית של רבנים בדורנו בישראל לנוכח הררי הקשיים האמורים. אציע הבחנה בין תפקודם בתוככי הקהילה הדתית והמסורתית לבין תפקודם ברמה הלאומית הכללי-ישראלית. מוטת הכנפיים של המנהיגות הרבנית מכסה חלקים נרחבים של התפקוד הקהילתי, אולם היא כמעט חסרת משמעות ברמה הלאומית (למעט נושאים שבהם רבנים נושאים באחריות מכוח הכפייה של חוקי המדינה, דוגמת דיני נישואין וגירושין).

בפרק הרביעי אהרהר בשינוי הנדרש בדרכי הנהגתם של רבנים: מסירותם הרבה של רבנים כלפי הציבור הדתי והמסורתי, אף שהיא מעוררת כבוד, זקוקה למידה מסוימת של הגבלה שתתחם את גבולות אחריותם. בכך ישתבח ערכם של רבנים כמנהיגים קהילתיים. מנגד, תפקודם של רבנים ברמה הלאומית זקוק לתרופה ההפוכה. הרבנים, ככלל, שמטו את נטל האחריות הלאומית מעל כתפיהם, והם נקראים לשוב ולשאתו. ואולם על מנת שיתפסו את מקומם כמנהיגים לאומיים עליהם להיות ערניים לשורה של עניינים שמחייבים את התייחסותם. המאמר יסתיים בסרטוט זהיר של מתארו של השינוי הנדרש.

4 נדרש תיחום: ראשית, יש להבחין בין רבנים מהמגזר החרדי לבין רבנים אחרים, שהבולטים בהם הם רבני הציונות הדתית. הראשונים, ככלל, רואים עצמם כמנהיגים מגזריים בלבד (האדמו"ר מלובקין' הוא חריג בולט להכללה זו), ואילו האחרונים, לפחות על פי האידאולוגיה המוצהרת, מעוניינים לשאת באחריות כלפי 'כלל ישראל'. לפיכך מאמר זה יתמקד ברבנות הלא חרדית. שנית, עם קבוצת הרבנים – כמו בכל קבוצה של בעלי מקצוע – נמנים אישים בעלי כישרונות, הכשרה ושאילות מגוונים; רק חלק קטן מהם מתאימים למשימת הנהגה ובהם עוסק מאמר זה. ראו הדיון להלן בסוף הפרק השלישי. שלישית, עיקרי הדברים מכוונים לרבנות ישראלית, להבדיל מהרבנים המתפקדים בקהילות בתפוצה.

פרק ראשון: קשיים בסביבת התפקוד הרבני

בעשורים האחרונים הולכת ומתדלדלת שורת ההנהגה. דומה כי תש כוחה של מנהיגות סוחפת, זו שעליה כולנו נגמור את ההלל, בבחינת 'בחור וטוב [...] משכמו ומעלה גבה מכל העם'⁵. המשבר ניכר בכול – בפוליטיקה, בעסקים, באקדמיה ובמוסדות החינוך, בתקשורת ובצבא. הוא קיים לא רק כאן, בישראל, אלא גם בעולם המערבי כולו. ברור אם כן שתקופתנו מערימה קשיים על יכולת הצמיחה של מנהיגים באשר הם. אמנה שלושה מכשולים מרכזיים: פוסט-מודרנה, דמוקרטיזציה של הידע, פריצת גבולות הקהילה.

1.1. פוסט-מודרנה

מנהיגות נוצרת בדרך כלל סביב רעיון (במובן הרחב – אידאה, תכנית פעולה, אינטרס) שמושך אחריו רבים. לשם כך נדרש קיומם של שני תנאים לפחות: מנהיג – אדם בעל חזון וכישורים מתאימים; וציבור – שבו יש 'ביקוש' למנהיגות חזונית. כך בעבר, כשחברה שלנו שרר מתח אידאולוגי ניכר, הצליחו להתבלט בה דמויות של מנהיגים שפעלו מכוחה של אמת פנימית ושאפו להנחילה לרבים ובכך לממשה. כאלו היו למשל מנהיגים בעלי חזון ציוני (דוד בן-גוריון ומנחם בגין) או חזון מקצועי (מאיר שמגר ואהרן ברק) או חזון דתי (הרב מנחם ש"ך והרצ"ה קוק).

הקשר הפנימי בין חזון לבין הנהגה מחזק את הציפייה לכך שדמויות רבניות יתפסו עמדות הנהגה, באשר הדת, מעצם טבעה, היא בעלת חזון כולל. כל הסוגים של פעילות בחברה האזרחית יכולים להיות מופעלים בדרך אידאולוגית וחזונית, אך הדבר טבעי, ממש מתבקש, בהקשר הרבני. רבנים מונעים במידה ניכרת על ידי תפיסת עולם רחבה ובתוך מסגרת רוחנית שהיא כר צמיחה טבעי לפעילות חזונית. החיפוש אחר משמעות הוא לב לבה של ההנהגה הדתית. ואולם, כאמור, לשם התממשות המנהיגות הרבנית נדרש גם ציבור מתאים המבקש להיות מובל על פי חזון. דומה שעניין זה חסר במידה רבה בחברה הישראלית הכללית.⁶

5 שמואל א ט, ב.

6 ביטוי קולע לכך אפשר למצוא בדבריו של שר החינוך לשעבר, מאיר שטרית, בכינוס של מפלגת קדימה: 'התנתקנו מכל האידאולוגיות למיניהן. זה הייחוד של קדימה. יושבים כאן

אנו חיים בעידן ה'כאילו'. זוהי תקופה שבה הדעת נתונה בעיקר להטלת הספק. דיבור ערכי מתקבל בפקפוק; הצהרות אידאולוגיות נתקלות בחשדנות והכול זונחים את סימן הקריאה ונוהים אחר סימן השאלה. העידן הפוסט-מודרני איננו מעוניין בסמכות; אדרבה הוא בועט בה ושש לשחוט פרות קדושות מכל סוג ומין. עולמנו הפך להיות רב-זוויתי: לכל אפשרות יש אפשרות שכנגד וקיים זלזול ניכר בניסיון להכריע בין אפשרויות מתחרות באמצעות סטנדרטים כלשהם. ככלל, הולך ופוחת כוחה של 'אמת' או של מתן פשר 'אובייקטיבי' לדברים. אנו מתקיימים מתוך קוצר נשימה: מעטים הם המחויבים לתהליכים של טווח ארוך. ככל אשר נפנה – עסקים, מדינה, אקדמיה או משפחה – האופק המידי הוא הקובע, והסבלנות נעדרת.

באקלים שכזה משימת ההנהגה מאתגרת במיוחד. אם מנהיגות, על פי הגדרתנו, היא תלוית חזון, כיצד תוכל להתממש כאשר המונח 'חזון' נתפס, ברבים, כארכאי? אם המנהיג אמור להישען על סמכותיות, כיצד יתפקד בסביבה שבה הלעג לסמכות הוא מרכיב יסוד בהוויה הציבורית? אם מנהיגות נבנית על כריזמה וריחוק מסוים מהקהל, כיצד זו תתממש ברשות רבים מפולשת – שבה אין סודות, החשיפה מושלמת, וכל שיהוק ופיהוק של הטוען למנהיגות מוקרנים באמצעי התקשורת הציבוריים?

גם רבנים מתפקדים בתוך עולם ה'כאילו'. יש המשלים עצמם שהחברה הדתית, על מוסדותיה וקהילותיה הייחודיים, פטורה מההשלכות של העידן הפוסט-מודרני; ולא היא. ניצנים ואף נבטים של הקיום הפוסט-מודרני כבר הכו שורש בערוגות לא מעטות של המגזר. חשוב מכך: אם רבנים מעוניינים לפרוץ אל מחוץ לגבולות המגזר, עליהם להתכונן לעולם הראלי שמחכה להם שם. המנגנונים התרבותיים, החברתיים והטכנולוגיים המפוררים את הסמכות של שאר הסוגים של מנהיגות אזרחית עתידים להיות מופעלים גם על מנהיגות רבנית.

חברי מפלגת העבודה לשעבר, חברי הליכוד לשעבר, וחברים שלא היו במפלגות אחרות קודם לכן. כבר אין לנו קיטבגים עם מורשת של זאב ז'בוטינסקי או ברל כצנלסון על הגב. אנהנו מסתכלים רק לעתיד' (ראו www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3232552,00.html). אתר האינטרנט אוחד לאחרונה במרס 2010).

1.2. דמוקרטיזציה של הידע

מהו המשאב המרכזי שמכוחו מתפקדת האנושות? מהלך רוב תולדות האדם, הוא, האדם, היה המשאב הכמעט בלעדי. כל הפרויקטים המרכזיים של העולם העתיק – חקלאות, מלחמה, התיישבות – היו עתירי כוח אדם. ההוכחה הנחרצת לכך היא שכיחותה של העבדות בעולם העתיק. לאחר המהפכה התעשייתית, ובעיקר במאה העשרים, ההון הכלכלי הפך להיות המוקד המפעיל את העשייה האנושית. זוהי התקופה הקפיטליסטית שבה הכסף אפשר פיתוח פרויקטים תעשייתיים, טכנולוגיים ואחרים. בשני העשורים האחרונים הפכנו לחברה פוסט-קפיטליסטית שמשאב היסוד שלה הוא הידע האנושי. לשם יצירת רווחה אנו אמנם זקוקים לבני אדם ולהון, אך הגורם המתפיח את העיסה הכלכלית המצרפית הוא הידע. דוגמה מובהקת לכך היא הכלכלה הישראלית: מדינה דלת משאבים פיזיים ואנושיים מצליחה ביותר בעשור האחרון משום שיש בה הידע הנדרש לצורך פיתוחה של טכנולוגיית עילית.

ידע הוא תוצר של שניים – השכלה (מקצועית וכללית) ומידע (אינפורמציה): מידע בידי אדם לא משכיל אין בו תועלת; ההשכלה היא הפלטפורמה התרבותית-אינטלקטואלית המעניקה לבעליה את היכולת לעשות שימוש מיטבי במידע. מנגד, לאדם משכיל שאין בידו מידע יש יכולת פעולה מוגבלת; המידע הוא התוכן המזין את פעולתו של המשכיל.

הדמוקרטיזציה של הידע המאפיינת את התקופה נובעת מהנגישות הגבוהה הן להשכלה הן למידע. אם בעבר רק מעטים פנו למערכת ההשכלה הגבוהה, כיום רבים מאוד מבקשים לחבוש את ספסליה. מאחר שבתקופה הפוסט-קפיטליסטית השתכרות סבירה תלויה ברמת ההשכלה, נפתחו בכל אתר ואתר – במערב כולו ובישראל בפרט – מוסדות רבים המספקים את הביקוש להשכלה. בנוסף, הטכנולוגיה המודרנית הממוחשבת הפכה את מאגרי המידע האנושיים זמינים לכול – מיד ו(כמעט) בחינם. אם בעבר מידע היה כרוך בסמכות ונצבר באורח מונופוליסטי בידי פרטים וגילדות מקצועיות, כיום אפשר לקבל מידע בלתי מוגבל בהקשת מקלדת המחשב, בלי מתווכים מקצועיים. הציבור הרחב מקבל אפוא לא רק נגישות להשכלה אלא גם נגישות למידע.

הדמוקרטיזציה של הידע היא גורם מהותי בערעורה של כל סמכות. כך במעגל המשפחתי (ההורה לא 'יודע' יותר טוב מהילד), במעגל המקצועי (החולה יודע 'מה ששיב' לרופא) או במעגל הפוליטי (מי מאתנו חושב שלמנהיג הפוליטי יש בינה יתרה יחסית לציבור הבוחרים?). הדמוקרטיזציה של הידע משנה את תודעתנו העצמית: איננו תלויים בהכרעה מבחוץ אלא אנו ריבוניים בקבלת ההכרעה. אנחנו לא רק בעלי אוטונומיה אישית עקרונית אלא גם בעלי יכולת שימוש מעשית בה. הדמוקרטיזציה של הידע מבזרת את מוקדי הכוח תלויי הידע, מפריטה את מערך הסמכויות ומשווה גדול ('מנהיג') עם קטון ('אזרח').

סמכות רבנית נוסדה בעבר והתקיימה תמיד בחברה שבה היה לרבנים יתרון ניכר של השכלה ושל ידע על פני הסביבה שבה תפקדו. הקהל נשמע לרבניו משום שנתפסו כ'חכמים' – פשוטו כמשמעו.⁷ בחלק ניכר מהתקופות הרבנים היו בין המעטים שידעו קרוא וכתוב בקהילה. בתקופות מאוחרות יותר נשמר יתרונם משום שגם אם פסו האנאלפביתים היהודים, הרבנים נמנו עם המעטים ש'שנו וקראו'. בני הקהילה היו עסוקים בהוויות העולם, ואילו העיסוק הרבני אפשר להם פיתוח אינטלקטואלי ורוחני מתמשך. יתרון זה (בצד יתרונות רוחניים ואחרים) העצים את יכולת התפקוד שלהם כמנהיגים בקהילה.

מכאן ברור הקושי שמעוררת הדמוקרטיזציה של הידע עבור התפקוד הרבני כמנהיגים: רק חלק מהרבנים בתקופתנו מחזיקים בהשכלה כללית גבוהה מזו של החבר הממוצע בקהילותיהם. רוב מכריע של הרבנים הוא בוגר של ישיבות בלבד ולכן מנותק ממקורות השכלה חוץ־תורניים. כיצד אם כן יקבל חבר קהילה משכיל את סמכותו המנהיגותית של רב שאיננו משכיל כמותו? האם יאות 'להנמיך את קומתו' לפניו?

אמנם רבנים יכולים להסתמך על יתרונם היחסי במידע תורני, וזהו עניין חשוב ביותר. עם זאת יש להודות שמהפכת הדמוקרטיזציה של המידע יוצרת, תודה לאל ולראשי הישיבות, גם שכבה משמעותית של בני תורה דעתניים שמילאו כרסם בידע תורני ומתפקדים לאחר סיום לימודיהם בישיבה כחברים מן השורה בכל קהילה וקהילה. אכן, בעבר ההתמסרות לחיים של רבנות הייתה אפשרות מפתה עבור אנשים שעולם הרוח והמחשבה עניין אותם. כיום, כידוע,

7 ואכן בארצות המזרח היה נהוג לכנות את הרב בשם התואר 'חכם'.

פתוחות לפנייהם אפשרויות רבות נוספות. יוצא כי אנשים בעלי יכולות ונטיות דומות לאלו של הרבנים מאכלסים חלק מהספסלים בקהילות למיניהן. על כל פנים, גם אם בדרך כלל הרב מחזיק במידע תורני עדיף, ברור שהיעדר השכלה כללית בעידן שבו הכול שופטים את הכול בהתאם למדרג של השכלתם מצמצם את תחום הנהגתו המעשית של הרב אל מתחם מסוים ומוגבל.

1.3. ירידתה של הקהילה

עיקר תפקודו ההיסטורי של הרב היה במסגרת קהילתית. רבנים תפקדו בראש ובראשונה כ'מרא דאתרא' – מנהיגים של מקום ספציפי. בני הקהילה היו אלו שהעניקו סמכות לרב או נטלו אותה ממנו. הקהילה היא ללא ספק הבמה הטבעית ביותר שעליה מתרחשת הדרמה של המנהיגות הרבנית על כל מופעיה. גם רבנים ששמעם יצא למרחוק ביססו את סמכותם המקורית על יחידה סוציולוגית מוגדרת בגבולות גאוגרפיים.⁸

גם כיום מתקיימות קהילות וגם כיום עיקר התפקוד הרבני סובב סביב הקהילה. ואולם יש להודות כי מופעלים לחצים משמעותיים על מוסד זה שמקטינים את מקומו בחיינו. ראשית, בגלות, בעבר, הקהילה הייתה המסגרת הארגונית המרכזית של החיים היהודיים: היא הייתה היחידה הרלוונטית שבה התבצעה הפעילות הציבורית הפוליטית, המשפטית, התרבותית והחברתית. לכן מיקומו הבכיר של הרב כממסד הקהילתי האציל חשיבות מיוחדת על מנהיגותו. כיום החליפה המדינה את הקהילה בחלק גדול מתפקודה. הקהילה ממשיכה לספק הקשר חברתי ולעתים גם רוחני לחבריה, אך משהתבטלו שאר הקשרי תפקודה ההיסטוריים, פחת גם מעמדו של הרב כמנהיג קהילתי.

שנית, ירידת מקומה הארגוני של הקהילה גם דחק אותה ממקומה המרכזי כמגדירת הזהות של חבריה. אמנם יש קהילות חרדיות שחבריהן רואים בהן בית

8 ראו למשל בער יצחק, 'היסודות והתחלות של ארגון הקהילה היהודית בימי הביניים', ציון טו (תש"י), עמ' 1-41; חיים הלל בן-ששון (עורך), הקהילה היהודית בימי הביניים, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשל"ו; ישעיהו גפני, אברהם גרוסמן, יוסף קפלן וישראל ברטל (עורכים), קהל ישראל – השלטון העצמי היהודי לדורותיו, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"א-תשס"ד.

במובנים חשובים ביותר. כך הדבר, במידה פחותה, גם בקהילות לא חרדיות, שמתקיימות במקומות יישוב קטנים ומבודדים. ואולם, בדרך כלל, הציבור הדתי יצא מן העיירה אל העולם. אזרחיהם של קהילות דתיות רואים בהן רק בית אחד מני רבים. בצד מעגל השייכות הקהילתי הם גם חברים במעגלי השתייכות חשובים אחרים, כגון מקום עבודה, מעגל חברתי, מסגרת ארגונית מתמחה (ספורטיבית או פוליטית או תרבותית או אחרת כלשהי). הרב מתפקד אם כן כמנהיג של מסגרת חשובה אך לא מרכזית בהווייתנו.

שלישית, גם בהקשר הדתי, רבים מהחברים בקהילות ספציפיות שומרים אמונים לקהילות אחרות, שאינן מאופיינות במיקום גאוגרפי מסוים. אנשים מתפללים במקום מסוים שמכהן בו רב מסוים, אך נושאים עיניהם אל קהילה אחרת שאליה השתייכו בעבר ממשי (למשל ישיבה שבה למדו בעבר) או מדומה (למשל מתוך הזדהות עם קו תורני או מחשבתי שנושאי הדגל שלו מתפקדים מתוך קהילה אחרת, שאליה לא השתייכו מעולם במובן הראלי). בעידן האינטרנט נוצרות גם קהילות וירטואליות שעתידין וחשיבותן עוד עתידות להתברר. כל אלה חותרים תחת מעמדו של הרב כמנהיג קהילתי.

רביעית ועיקר, אם הציבור הדתי עדיין שומר על המסגרת הקהילתית, ברור שרוב הציבור היהודי בישראל, שאיננו נזקק לביקורים סדירים בבית כנסת, מתקיים ללא שייכות לקהילה קונקרטיית. משהועלמה הקהילה מהחיים של רוב היהודים, מתקשה הרב, שהקהילה היא זירת התפקוד המסורתית שלו, להגיע אליהם.

1.4. 'שהמחווה רבים עליהם'

לסיכום, הקשיים האמורים עומדים בדרכה של כל מנהיגות בדורנו: הפוסט-מודרניזם חותר תחת האמון בהנהגה; הדמוקרטיזציה של הידע פוגמת בנחיצות שאנשים רואים בהנהגה; ירידת הקהילה מנתקת בין המנהיג הקהילתי לבין שומעי לקחו הפוטנציאליים. דברים אלו נכונים גם באשר למנהיגות רבנית. אחד ממקורות הסמכות של רבנים הוא הסכמת הקהל: 'שהמחווה רבים עליהם'.

9 סנהדרין כג, ע"א. וכן נפסק להלכה ברמ"א (חושן משפט ח, א, וכב, א) כי דיין שהמחווה הרבים, אין בעלי הדין יכולים להתנגד לישיבתו בדין. הביטוי, בהקשר המקורי, אמנם מתייחס לסמכות השיפוט של דיינים בדיני ממונות; השימוש בו כאן הוא על דרך ההשאלה בלבד.

הנתונים הסביבתיים דלעיל מכרסמים בתוקפו של המנדט הציבורי שהקהל נותן לרבנים כמנהיגים. אפשר לראות זאת כבעיה מקצועית ואפשר לראות זאת כבעיה רוחנית. כך או אחרת יש להכיר בכך שהרבנים אינם יכולים לשנות את ההקשר הרחב שבו הם מתפקדים. התופעות שנסקרו מתרחשות מחוץ לשליטתם. עם זאת, ולכך אייחד דיון בהמשך, הרבנים יכולים להתמודד עמן במגוון דרכים.

פרק שני: קשיים שמקורם בדרך התפקוד של רבנים

רבנים פועלים, בראש ובראשונה, כיחידים. הציבור בוחן את אישיותם, את אורחות חייהם, את מידותיהם האישיות וגוזר מכך את יחסו אליהם. בכך הם אינם שונים ממנהיגים אחרים. כמוכן, התוכן השאפתני במיוחד של ההנהגה הרבנית – שמבקשת להציע את דרך החיים הטובים במובנים רוחניים ומעשיים – מגדיל את החשיבות שהכול מייחסים להתנהגותם כפרטים, ובצדק. נדרשת לפיכך אתיקה רבנית מפותחת. אף על פי כן, בהקשר זה אין הברדל עקרוני בין דרך הפעולה האישית של מנהיגות רבנית לבין דרך הפעולה האישית הנדרשת מכל מנהיגות אחרת, ולכן לא אטפל בנושא זה כאן. רבנים פועלים גם במסגרות ארגוניות־מוסדיות. ידועים לכול ארגונים רבניים המתפקדים על בסיסים שונים – אידאולוגי (ועד רבני י"ש^ע), מקצועי (Orthodox Union שבארצות הברית או הרבנות הצבאית), פוליטי (מועצת גדולי תורה), חברתית־תרבותי (צהר) ועוד. ראויים לציון מיוחד ארגונים רבניים שהם חלק מהממסד של מדינת ישראל (בתי הדין הרבניים, הרבנות הראשית והממסד של הרבנות המקומית – ערים, יישובים, שכונות). תפקודם של ארגונים רבניים אלו מקרין על יכולת ההנהגה של כל הרבנים בדורנו. אם יש אי־נחת ציבורית רחבה מתפקודו של ממסד רבני חשוב, יתקשו רבנים, גם אלו שאינם חלק ממסד זה, לתפוס מקום ליד שולחן ההנהגה הלאומי ואף הקהילתי. על אף חשיבותו של הנושא שאשיר את הטיפול בו להזדמנות אחרת.

תחת כל אלו בפרק זה אתמקד בקשיי ההנהגה של רבנים הנובעים מדרך הטיפול שלהם בשאלות רעיוניות. כידוע, הרבנות החרדית התנגדה מסיבות רעיוניות לציונות, לשירות בצבא ובחלק מהמקרים גם לחידוש השפה העברית. בכך היא הרחיקה את עצמה מעמדת אחריות כלפי העם היהודי במאה העשרים.

לעומתה, הרבנות הדתית תומכת ללא היסוס בכל המפעלים אלה מתוך השקפת עולם עמוקה של שותפות בהם (אף שהיוזם המרכזי שלהם היה הציבור החילוני). ואולם גם הרבנות הדתית איננה חפה משורה של כשלים במישור הרעיוני, אשר מרחיקים אותה מיכולת השפעה ממשית עד עצם היום הזה. מה יכולים, ויש שיאמרו – חייבים, רבנים לעשות במישור הרעיוני כדי להפוך את עצמם למנהיגים רלוונטיים בדורנו?

2.1. היחס למדינה

המאורע החשוב ביותר בחיים היהודיים במאות האחרונות הוא חידוש הריבונות היהודית. התפילה שיהודים הגו משך אלפיים שנה – 'והביאנו לציון עירך ברינה' – התממש בנו. לא רק שזכינו לקיבוץ גלויות ולהפרכת הארץ אלא גם קיבלנו הזדמנות נדירה לשלוט בגורלנו כאומה באמצעות מדינה משלנו. מהי התגובה הרבנית לעובדה מכרעת זו?

תקצר היריעה מלהכיל את גודל הציפייה. החיים בגלות המתמשכת הפכו את יהדותנו למוגבלת. התקיימנו בה כפרטים, כמשפחות וכקהילות, אך לא הייתה לנו רשות רבים על כל מופעיה החשובים. היה לנו משפט פרטי יהודי, וגם משפט ציבורי יהודי בתחומים מסוימים ומוגבלים (כגון מיסוי קהילתי ותקנות ציבור שונות¹⁰), אך לא היה לנו משפט ציבורי במוכנו המלא. המחשבה והמשפט היהודיים מיעטו לעסוק בשאלות חשובות כגון כיצד מתייחסים יהודים למיעוטים שבשליטתם? כיצד מפעילים יהודים כוח מול אויבים? מהי שיטת המשטר הראויה לציבור היהודי? האם קיימת משנה יהודית סדורה, או אפילו קטועה, בשאלות של מדיניות חוץ, מדיניות ביטחון לאומי (ביטחון פנים וביטחון

10 ראו מנחם אלון, המשפט העברי, ירושלים: מאגנס, תשנ"ח (מהדורה שלישית), עמ' 70. אלון סבור כי התפתחות המשפט העברי השפיעה אף על ענפי המשפט הציבורי-מנהלי באמצעות תשובות רבות של פוסקים שעסקו בנושאים אלו. ואולם דרכה של הכתיבה ההלכתית, וכתובת השו"ת בפרט, שאין היא נזקקת אלא לשאלות מעשיות (ראו ידידיה צ' שטרן [עורך], ספרות השו"ת: הגיור בראי הדורות, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2008, עמ' 13). בשל כך עד קום המדינה לא נזקקה ההלכה לשאלות ציבוריות מהותיות הנוגעות להלכות המדינה (רוב שולט), להבדיל מהלכות הקהילה.

חוץ) או מדיניות רווחה וחברה? יש להודות כי אילו מדינת ישראל הייתה הופכת, במטה קסמים, למדינה שמעוניינת לממש את ריבונותה על פי נורמות הלכתיות, הרשות המבצעת של מדינת ההלכה הייתה מתקשה לקבל הכרעות 'מתוך עולמה של יהדות' במרב המכריע של הסוגיות שבהן עוסקות ממשלות.

אין בהלכה גוף מחוקק.¹¹ דרך ההתחדשות העיקרית שלה היא באמצעות פסיקה מתפתחת במשך הדורות. דרך זו – השימוש בתקדים – אפשרה להלכה להתאים עצמה למציאות המשתנה. ואולם בנושאים של משפט ציבורי ריבוני, שבהם המציאות הגלוטית לא הצמיחה התרחשויות שסביבן יגובשו תקדימים מאז סוף תקופת בית שני, הושקת ההלכה. התלות בתקדים כדרך הפיתוח ההלכתית המרכזית יצרה לקונה ענקית, חור שחור, בנושאים של משפט ציבורי ריבוני. גם 'הלכות מדינה ומלכים' במשנה תורה לרמב"ם, שלכאורה ממלאות את החסר, אינן רלוונטיות: הן פותחו על ידי הרמב"ם כעניין אוטופי, הלכה לימות המשיח.¹²

על רקע זה היה אפשר לצפות שהרבנים יתגייסו למלאכת החייאה נמרצת של היבטיה המושקטים של היהדות כדי לענות על אתגר הקוממיות. ידועה העמדה החרדית הקלסית שהסתייגה ממדינת ישראל (בדרגות משתנות) ולכן נמנעה מלייחס חשיבות דתית מעשית להקמתה. ואולם רבני הציונות הדתית, שמדינת ישראל היא יסוד מכונן בזהותם הדתית (ולא רק בזהותם האזרחית), בוודאי יסכימו שמשמית המנהיגות המרכזית המוטלת עליהם נוגעת ליחסם למדינה. האם מימשו משימה זו? לצערי, התשובה (בעיקרה) שלילית. אין לכחד כי יש עניינים אחדים שבהם פותחה 'הלכה ציונית': בני הציונות הדתית משרתים בצבא, ולכן נוצר ענף הלכתי מסועף למדי של 'הלכות צבא'.

11 אכן מנגנון של 'תקנות הקהל' שימש מקור נורמטיבי במגוון נושאים, ובהם גם חלק מהנושאים הכלולים בגדרי המשפט הציבורי. ואולם מנגנון זה לא נוצר על ידי אינסטנציה מוסדרת המתקנת תקנות שכוחן יפה כלפי כולי עלמא – יהודים בכל אתר ובכל עידן – אלא היה פתרון אד-הוק, 'תקנות שעה' שהותקנו למקום ולזמן מסוימים. בנוסף, יש מחשובי הפוסקים הסבורים כי כוחן של התקנות נובע מהסכמת הקהל ולא מסמכותם של המתקנים (לפיכך יש מקומות שבהם נקראו תקנות אלו 'הסכמת הקהל'). ראו בעניין זה אלון, לעיל הערה 10, עמ' 558 ואילך.

12 יעקב בלידשטיין, עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2001 (מהדורה שנייה), עמ' 264-277.

שובו של העם לארצו החזיר אותו, לפחות עד לדור האחרון, לעבודת האדמה. לפיכך עסקו הרבנים הציונים במצוות התלויות בארץ ובשאלות הנוגעות לעיבודת ושימורה. הכיסופים להשאיר תחת ידינו את כל חלקיה של הארץ המובטחת, הביאו לפריחה בעיסוק (מחשבתי ומעין-הלכתי) בסוגיות דוגמת 'לא תִּקְנֶנּוּ'. ואולם דוגמאות אלו, חשוכות ויקרות ככל שהן, אין בהן כדי לכסות על ממדי ההיעדר ההלכתי במרחבים הגדולים שנפרשו לפנינו עם כינונם של חיים ריבוניים.

מנהיגות רבנית איננה יכולה להיות רלוונטית אם אין היא עוסקת – במחשבה, בהלכה ובמעשה – במכלול שאלות היסוד של האומה. הרבנים יכולים לנקוט דרכים מגוונות:¹³ הם יכולים להחליט כי יש ליתן תוקף הלכתי להכרעות של המערכת הדמוקרטית הקיימת – בכנסת ובבתי המשפט (ובד בבד לקבוע קריטריונים שעל פיהם תסונן הקליטה של הכרעות המדינה אל תוך העולם ההלכתי) – ובכך להפקיד בידי מדינת ישראל את האחריות ליצירת 'הלכות מדינה'; אפשרות אחרת היא להחליט על הקמתה של מערכת קבלת הכרעות רבנית חלופית (ובד בבד לקבוע מנגנונים שיישבו בינה לבין המערכת המדינית הקיימת, על מנת שתשמר היכולת של כולנו להיות חלקים מאותו מפעל פוליטי – הציונות). בין שתי אפשרויות הקצה יש, כמובן, אפשרויות רבות נוספות, ממצעות. על כל פנים, המצב הנוכחי של שתיקה הלכתית רועמת בעיקר הנושאים של 'הלכות מדינה' מקצצת באופן ממשי ביכולתם של הרבנים להנהיג.

2.2. היחס לחילוניות

למן המאה הי"ח איבד המרכיב הדתי בזהות היהודית מכוחו. כיום רוב האנשים הרואים עצמם כיהודים מבססים זהות זו על המרכיב הלאומי ו/או התרבותי. לפיכך בניגוד למקובל מהלך עיקר שנות קיומו של העם היהודי אי-קיום מצוות הדת (ואפילו אי-קבלה של מציאות הבורא) אינו נתפס כבגידה ביהדות או כרצון להתרחק ממנה. נוצר סוג חדש של יהודי: אדם בעל זהות יהודית מלאה שהוא חילוני.

יהודים חסרי מחויבות דתית היו היזמים המרכזיים של המפעל הציוני. הם העומדים בראש הציבור היהודי כמעט בכל מערכות חייו. הם שולחים את הצבא

13 ראו ידידיה צ' שטרן, 'דת ומדינה – שתיקה ההלכה', בתוך: נחום לנגנטל ושוקי פרידמן (עורכים), הקונפליקט: דת ומדינה בישראל, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2002, עמ' 37.

הישראלי למלחמה, הם קובעים את הקצאת המשאבים הלאומית, הם האחראים על מערכות החינוך וכיוצא באלה תפקידים רבי חשיבות להמשך הקיום היהודי. חשיבותם רבה לא רק כאישי ציבור ומדינה: הם המורים באוניברסיטה, הרופאים בבתי החולים, השופטים בבתי המשפט והסופרים שמעצבים את התרבות הישראלית. החילוני הוא ה'אח' המטפורי של הדתי ובהרבה מקרים גם האח הביולוגי. ואולם בכל מופעיו – מראש ממשלה ועד חבר לפלוגת המילואים, החילוני הוא אתגר דתי (הלכתי ומחשבתי) לא פתור. מדוע?

יש דיסוננס חריף בין הדרך שבה דתיים חיים עם חילונים, למעשה, לבין הדרך שבה הם שופטים אותם בעולמם הדתי, להלכה. מעשית, שותפות הגורל בין יהודים דתיים לחילונים היא מלאה. החילוני איננו נתפס על ידי הדתי כלא מוסרי או כמי שאין מפנים כלפיו רגשות אהוה לאומית בלתי מסויגת. מנגד, בעולם הדתי, החילוני מגונה בחריפות מתוך תיוגו אל תוך קטגוריות הלכתיות קשוחות שנתקבעו בתקופה הפורמטיבית של ההלכה. באותן עתים נתפס היהודי חסר המחויבות הדתית כבלתי נורמטיבי לא רק מבחינה דתית אלא גם מבחינה לאומית וחברתית. בחברה שמתקיימת בתנאים מאיימים של גלות ומנסה לעמוד על זהותה ועל האינטרסים המשותפים שלה באמצעות אורח החיים הדתי, כל מי שסוטה מדרך הדת נתפס כאיום של ממש על החברה כולה. העברייך הדתי נתפס כמי שאיננו נמצא עם שאר אחיו בברית הייעוד, ולכן אין הוא יכול להיות עמם גם בברית הגורל. אין פלא שהוא נידון, בשפה ההלכתית הקלסית, ברותחין של ממש: 'אפיקורוס',¹⁴ 'מומר',¹⁵ 'משומד',¹⁶ 'רשע'¹⁷ או, למצער, בדורות האחרונים, 'תינוק שנשבה'.¹⁸ כל אחת מהגדרות אלו אינן רק עלבון אלא נלווה להן מערך נורמטיבי שלם שקובע כיצד יש וכיצד אין להתייחס אל החילוני.

כדי שרבנים יוכלו לשרת את עם ישראל כמנהיגיו עליהם להתמודד עם הדיסוננס האמור ולתת לו מענה אחראי. עליהם לשאוף לכך ששתי הדמויות

14 ראו למשל סנהדרין א, א; רמב"ם, פירוש המשנה (תרגם שמואל אבן תיבון), בהקדמתו לפרק זה.

15 ראו למשל שולחן ערוך, אורח חיים שפה, ג.

16 ראו למשל תוספתא, הוריות (מהדורת צוקרמאנדל), פרק א, עמ' 474.

17 ראו למשל סנהדרין כו, ע"ב.

18 רבי יעקב עטלינגר, שו"ת בנין ציון החדשות, סי' כג; וראו עוד רמב"ם, פירוש המשניות, חולין פרק א, משנה ב.

החילוניות הנשקפת לעיניים דתיות – ברחוב ובבית המדרש – תתלכדנה לרמות אחת. בלא מעשה דתי מנהיגותי בתחום זה תיחסם הדרך בפני דיאלוג עומק בין דתיים לחילונים, וממילא תיוגם של רבנים כ'דתיים' יסתום את הגולל על האפשרות שהם יהפכו למנהיגים של כלל ישראל.

מנהיגות איננה יכולה להתכחש לעולמם של אלו שהיא רוצה להנהיג. היא, כמובן, לא חייבת להתגמש ברצונה לחנך את כל היהודים בהתאם להצעת החיים הטובים הדתית; לשיטתה זהו חלק מייעודה. אך עליה להכיר בחילוניות כמציאות פסיכולוגית, מדינית, חברתית של ממש, ועליה לטפל בה כערכה.¹⁹

2.3. היחס לליברליות

כמעט כל היהודים בישראל מתקיימים מתוך שניות תרבותית. הם מחוברים, בו בזמן, הן לעולם המשמעויות שמציעה הציוויליזציה היהודית הן לעולם המשמעויות שמציעה התרבות הליברלית המערבית. במקום אחר כבר הצעתי סיווג של הקיום בשניות תרבותית לקטגוריות של מידור (שמאפיין את הציבור הדתי), ניכור (שמאפיין את הציבור החרדי) או ויתור (שמאפיין את הציבור החילוני).²⁰ הצד השווה לכולם הוא שהם חוצבים את חייהם מהמכרות העשירים של שתי התרבויות גם יחד.

התרבות הליברלית היא ללא ספק ה'אחר' המשמעותי ביותר עבור יהודים דתיים. היא מוצעת, קורצת ומפתה, בכל דרך שהיא. כעניין שבעובדה היא הצעת החיים השיווית – זו שקיימת 'ממילא' – ברשות הרבים הישראלית: בכלי התקשורת, בספרות ובאמנות, במשפט, במערכת החינוך. היא תמיד ברקע – בשכבנו, בקומנו ובלכתנו בדרך.

לפיכך ברור שמנהיגות ישראלית – לחילונים ולדתיים כאחד – חייבת לעצב השקפת עולם מסודרת בכל הנוגע לתרבות הליברלית. האם אפשר ליצור

19 אליעזר גולדמן, 'תולדות הציונות הדתית: על פי ספרו של דב שוורץ', עמודים מו(7) (ניסן, תשנ"ח) עמ' 14-17.

20 ראו ידידיה צ' שטרן, 'עושר שמור לבעליו לרעתו – על מקומם של המשפט ושל ההלכה בחברה הישראלית' מחקרי משפט י"ט (2002), 103.

סינתזה רוחנית או דיאלקטיקה בונה בין העולם התורני לבין חלקים של התרבות הליברלית? או שמא הנחות היסוד של התרבות הליברלית עומדות בסתירה להנחות היסוד של היהדות התורנית, ולכן המפגש בין השתיים חייב להביא להתנגשות חזיתית ביניהן? אם ההתנגשות היא הכרח, הציבור הדתי המודרני בישראל נידון לחיים קשים של אנוס: מי שלעולם איננו כבית באופן שלם. בשוק החיים הישראלי, הספון תרבות ליברלית, הוא מתפקד כחריג דתי, ואילו בעולם ההקשר הדתי הוא מתפקד כחריג מודרני. בכל אחד מהמצבים הוא בעל שותפות חצויה, נאמנות מפוקפקת ותודעה אישית של חוטא, פשרן או לפחות של מי שאין לו משנה סדורה.²¹ בהיעדר השקפת עולם ברורה בעניין זה, הציבור הדתי מקרין עמדת חולשה כלפי שני העולמות שביניהם הוא מתפקד: העולם החרדי, המציב (בתאוריה) עמדה חד-משמעית של נאמנות לחומות של קדושה שאין להתיר לגייסות של התרבות הליברלית כל מעבר דרכן; והעולם החילוני בחלקיו היותר קיצוניים המצהיר על מחויבות בלתי מתפשרת לעולם ערכים אוניברסלי מתוך דחייה (גם כאן, רק בתאוריה) של ההצעות הייחודיות של התרבות היהודית. ברור כי עמדת אמצע, בהקשר זה, תקשה על הרבנים הדתיים לתפוס עמדת הנהגה בהיותם נתפסים 'לא אותנטיים' באף אחד מהעולמות.

והנה, למרות קיומם של חריגים מעניינים²² ככלל קיים חוסר משווע בדיון רבני במשמעות הפנים-דתית של ערכים ליברליים מרכזיים כגון חופש ביטוי, אוטונומיה של הפרט, כבוד האדם, שוויון וכיוצא באלה. כך למשל, שיח זכויות האדם נתפס כמאיים על העולם הדתי, והרבנים אינם שותפים פנימיים לו. מקומן של הנשים בחברה שלנו איננו מבורר כראוי. ערכיה של תרבות דמוקרטית לא מטופלים בצורה רצינית בספרות רבנית – מחשבה והלכה.

לו סברתי שהרבנים (כאמור, שאינם נמנים עם הזרם החרדי) אכן רואים פסול דתי במכלול התכנים של התרבות הליברלית – היה עליי להחריש. ואולם לא זה

21 לתיאור סוציולוגי נוגע ללב של מצב זה ראו Samuel Heilman, 'Inner and Outer Identities: Sociological Ambivalence Among Orthodox Jews,' *Jewish Social Studies* 39(3) (1977), pp. 227-241

22 ראו למשל אליעזר ברקוביץ, ההלכה: כוחה ותפקידה, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ז; יעקב (יונתן) זקס, משבר וברית: מחשבה יהודית מודרנית ופוסט-מודרנית, תרגמה: שרה פרידמן, ירושלים: מאגנס, 2000.

המצב: קיים פער גדול בין הרטוריקה הדרשנית לבין אורחות החיים. הפתוס הרבני מתייחס, בחלק מהמקרים, לערכים ליברליים כאל עניין פסול במהותו: התיוונות מודרנית. בפועל, ההתייחסות שונה. ערכים ליברליים חשובים הם נכסי צאן ברזל של המגזר הדתי ושל רבניו. נוצר – שוב! – פער הכרתי בין החיים לבין ההשקפה.²³

2.4. סיכום

כל אחד משלושת הנושאים שהועלו כאן – המדינה, החילוניות והליברליות – מחייב טיפול לגופו. שיח דתי שאיננו עוסק במדינה הוא גלותי; שיח דתי שאיננו עוסק בחילוניות הוא מגזרי; שיח דתי שאיננו עוסק בליברליות הוא אפולוגטי. מעבר לכך, ובהקשר לדיון הנוכחי, ההתעלמות הרבנית מהמכלול הגדול של מציאות החיים בישראל על כל הפנים הללו – הופך את הרבנים ללא רלוונטיים כאופציה מנהיגותית.

בניגוד לעניינים שנידונו בפרק הראשון, שהם מחוץ לשליטת הרבנים, הנושאים שנידונו בפרק זה מסורים בהחלט להכרעה רבנית. עולמות ההלכה והמחשבה היהודית טעונים בפוטנציאל של דינמיות שמבקש להתממש. כך היה בעבר; האם יהיה כך גם בדורנו? הכרעה שכזו אפשרית מנקודת ראות פנים-דתית הלכתית²⁴ ורעיונית. אם וכאשר תתקבל, היא תאפשר את כניסתם של הרבנים לעמדת הנהגה לאומית.

23 תיתכן גם האפשרות שעולם המחשבה היהודי ישיב את השיח הליברלי כמו שהתרבות הליברלית יכולה להשיב את עולמה הפנימי של היהדות. האינטראקציה בין מערכות תרבות זרות לבין היהדות היא תופעה שקיימת מאז ומתמיד. יעקב אבינו ביקש משרו של עשו שיברך אותו, ובכך בא לידי ביטוי עמוק היתרון שאפשר להפיק ממפגש – שיש בו גם מאבק עד עלות השחר וגם חיבוק, כמו במעבר יבוק – עם ה'אחר' התרבותי.

24 גודלו הניכר של המרחב ההלכתי והאפשרויות של פיתוח הלכתי דינמי הם עניין ידוע. כך למשל, הרמב"ם מסרטט את האפשרות הנרחבת של בית דין לתקן ולגזור או להנהיג מנהג ככל הנדרש (במסגרת כללים ידועים) ראו משנה תורה, הלכות ממרים א-ב.

פרק שלישי: התפקוד הראלי

מה הן הציפיות המופנות כלפי רבנים? במה הם אמורים לעסוק מנקודת הראות של הביקוש לשירותיהם? בעניין זה הציבור בישראל חלוק חלוקה דרמטית. ישנה שונות עצומה, מבהילה, ביחס של הישראלים כלפי רבנים. אינני מעלה על דעתי אף תחום עיסוק אחר שבעניינו קיימת מחלוקת כה עזה ועמוקה.

חלוקה גסה של הציבור, באשר ליחסו לרבנים וציפיותיו מהם, תמציא לנו ארבע קבוצות, שלוש ועוד אחת נבדלת:

בקצה האחד של המנעד, קבוצה מצומצמת בהיקפה, אך הנמנים עמה הם בעלי משקל סגולי ניכר במעגלים אינטלקטואליים ותקשורתיים. הללו פיתחו חוסר סובלנות כלפי רבנים. יש המחזיקים בדעה קדומה המזהה את הרבנות עם נחשלות. יש הסוברים, ללא בדיקה, כי רבנות המשמשת במשרה ציבורית היא טפילות המנצלת את הקופה הציבורית באמצעות שימוש ציני בכוח פוליטי; משרה מטעם. אין להם כל ציפיות מרבנים, ולו היה הדבר בידם היו מצמצמים את מידת ההשפעה הרבנית אל המינימום האפשרי.

הקבוצה השנייה כוללת חלק ניכר מבני רבנות הציבור החילוני בישראל. הללו פיתחו שוויון נפש בלתי מתעניין בפועלם של רבנים. מבחינתם, רבנים הם נותני שירותים בתחום הדת במגוון צמתים של מעגל החיים. רבנים 'נמצאים שם' כשיש צורך בטקס דתי – שמחה או אבל, אך אין לייחס להם איכויות מורכבות יותר. לרבנים אין משקל של ממש בחייהם. גם כאן רמת הציפיות נמוכה, גם אם יש סובלנות כלפי רבנים ותפקידם בחברה.

הקבוצה השלישית כוללת חלק מהחילונים וחלק מהמסורתיים. הללו מייחסים לרבנים תכונות ייחודיות בלי שיינתנו לעצמם דין וחשבון מדוקדק על משמעותן של תכונות אלו. רבנים נתפסים בעיניהם כמי שמייצגים קשר עם המסורת, עם העבר או עם כוחות מיסטיים. הללו נוטים לראות בחלק מהרבנים אנשים בעלי שאר רוח ולכן 'מכובדים'. על כל פנים, בניגוד לעמדה השכיחה בקרב שתי הקבוצות הקודמות, לרבנים יש לא רק מקום בחייהם ובמציאות הישראלית אלא גם חשיבות שקשה להגדירה בהיותה אקלקטית. היינו שאר הרוח המיוחס לרבנים איננו מגדיר בהכרח ציפיות בנוגע לתפקודם של רבנים בחיים האישיים והציבוריים.

הצד השווה למשתייכים לשלוש הקבוצות שסקרתי – אלו המסתכלים על רבנים בעין עקומה, כבעיה; אלו המגלים אדישות אליהם ורואים בהם טכנאי דת, ספקי שירותים; ואלו המכבדים אותם כנשאים של תכונות ייחודיות בלתי מוגדרות, בעלי שאר רוח – הוא היעדר של מערכת ציפיות מוגדרת כלפי תפקודם הראלי של רבנים בחיינו.

הקבוצה הרביעית כוללת חלק קטן מהציבור המסורתי, חלק ניכר מהציבור הדתי ואת הציבור החרדי כולו (להלן הקבוצה הדתית). מערכת הציפיות של קבוצה זו מהרבנים – עצומה. עבורם הרב יכול וצריך לתפקד כ'מפתח פותח כול'; דמות שאמורה לתת מענה למכלול ההיבטים של הקיום האישי והציבורי. מאחר שזוהי קבוצת היחס הראלית המרכזית של רבנים, שמתוכה ואליה הם פועלים, אמקד בה (ובציפיותיה מהרבנים) את מבטי.

תפקידו של הרב בקהילה הדתית הוא בין-תחומי ורב-תחומי מבחינת תכניו. אפשר לקטלג אותו לתוך שש תבניות פעולה:

ראשית, רב של חסד. הוא המטפל האישי והמשפחתי של בני הקהילה הדתית. ענייני רווחה, שעובדים סוציאליים מתמחים בהם, מוטלים תדיר לפתחו של הרב. הוא גם מתבקש לייעץ ולעזור בענייני בריאות נפש, התחום שמסור לפסיכולוגים מקצועיים. כאשר צצים בחייו של האדם הדתי מתחים, בעיות או קשיים מסוגים שונים, הוא מצפה לקבל מהרב תמיכה רוחנית-נפשית, כמו גם עצה והנחיה חברתית-מעשית. כך למשל, בני זוג נעזרים בייעוץ רבני להשבת שלום בית; הומוסקסואלים דתיים מבקשים מזור לצרתם באמצעות טיפול רבני; מי שמתחבט במצוקה כלכלית או בגידול ילדים או במציאת שידוך – כל אלה רואים ברב משענת מרכזית; כתובת לצקון לחשם.

שנית, רב של טקס. האדם הדתי נזקק לרב ברגעים המשמעותיים בחייו. ברית מילה (או שמחת בת), בר (או בת) מצווה, חתונה, מחלה ומוות – ככולם משמשים רבנים ציר מרכזי. הם המביאים את הארומה הדתית אל צומתי המשמעות בחיים, ובנוכחותם הפעילה הם משרדגים את טקסינו. בהקשר זה רבנים מתפקדים, כאמור, לא רק עבור בני הקהילה הדתית אלא גם עבור רבים אחרים, בני הקבוצות האחרות. מבחינה מעשית מדובר בשירות חשוב שצורך חלק לא מבוטל מזומנם של רבנים.

שלישית, הרב הוא מנהיג. יש המנהיגים באמצעות תפקודם האישי: הם משמשים מודל לחיקוי עבור תלמידיהם, שומעי לקחם וחברי הקהילה הרלוונטית.

הרב, במיטבו, הוא דמות מופת אשר דרך הילוכה מחצינה תכונות שעניי הכול נשואות אליהן, בבחינת 'והיו עיניך רואות את מורייך'. יש המנהיגים באמצעות כריזמה אישית שמתעצמת בעקבות התכונות הרוחניות המיוחסות לרבנים. סוג שלישי של הנהגה רבנית, השכיח מכולם, הוא תולדה של סטטוס שבו אווז הרב כמורה, מחנך, יושב בכותל המזרח, ראש ישיבה, רב של מקום יישוב וכיוצא באלה משרות ותארים. כאמור, בפועל, תפקודו המנהיגותי של הרב מצומצם בדרך כלל (אם כי לא תמיד) למסגרת הקהילה הדתית. עבודה הוא ה'מרא דאתרא'. עם זאת לעתים מתגלות גם דמויות רבניות שמנהיגותם מתגלגלת אל הזירה הפוליטית והם עומדים – מעשית, לא פורמלית – בראש תנועות המוניות. כמובן מדובר במפלגות או בתנועות שפונות בעיקר אל הציבור הדתי (ולכן אין בכך מענה לדרישה למנהיגות רבנית רלוונטית לכלל ישראל).

רביעית, הרב הוא אינטלקטואל. במסגרת תפקודו השגרתי נדרשת ממנו יכולת תורנית – למדנית גבוהה, ידע מקיף במקצועות היהדות ויכולת משפטית בתחום ההלכה. הרב עסוק בהוראה ובלימוד לאחרים (אם במסגרת לא מתמחה, בקהילה, ואם במסגרת מתמחה, במוסדות ישיבתיים ואחרים). הוא אמור לספק שירותי פסיקה הלכתיים; היינו הוא מתפקד כשופט (ולעתים אף כמחוקק) שמפרש את ההלכה ומיישם אותה על שאלות המובאות לפניו. הכרעותיו המשפטיות חשובות ביותר עבור הפונים לעזרתו, בין שהן עוסקות בעניינים של יום-יום (שמהם מורכבים חייו של איש ההלכה) ובין שבעניינים שברומו של עולם. אנשים שואלים רבנים בדיני כשרות ונידה כמו גם בדיני פיקוח נפש ושאלות חברה ומדינה. הרבנים בתפקודם כאינטלקטואלים וכמשפטנים נושאים על כתפיהם עול כבד של אחריות לדרך ההתנהגות של אחרים. ואולם כדי לעמוד באתגר האחריות בכבוד נדרש הרב להיות בעל תכונות מתאימות של אופי למדני וכישורים גבוהים. לא זו אף זו: כדי לצבור את המומחיות הנדרשת על הרב להקדיש זמן ניכר ביותר ללימוד, הרבה מעבר למקובל לצורך קבלת תארים באוניברסיטה. בדומה לכל אינטלקטואל, הרב איננו יכול להסתפק בלימודים אינטנסיביים בצעירותו; עליו להמשיך ולהקדיש חלק ניכר מזמנו, גם לאחר שהוכשר כרב ובכל מהלך חייו, ללמידה מתמשכת בלתי נגמרת.

חמישית, הרב הוא איש רוח. רבנים אמורים גם להעביר חוויה דתית לשומעי לקחם. דרשותיהם של רבנים, אלו שאינם למדניות, נועדו לעורר את

הרגש, לחדד את התודעה, לעדן את הנשמה של השומעים. כך למשל, לקראת הימים הנוראים הרבנים מכינים אותנו מבחינה רוחנית לעשיית תשובה; לקראת כל אחד משלושת הרגלים הם מכווננים את לבנו למצוות היום; לקראת שלושת השבועות הם משרים עלינו את הרוח הנכאה המתאימה וכיוצא באלה. הרב מתפקד כמחולל רגשי של בני הקהילה, כאשר הוא לש, כמו ידיו, את עולם הזיכרונות והחוויות שלהם סביב אירועים או לוח השנה. חלק קטן מהרבנים גם שולחים ידם בעניינים מיסטיים – אם באמצעות לימוד, דרשה, כתיבה או עריכת טקס – ומפעילים סמכות של איש רוח ששורה עליו קדושה. לעתים הם עושים בכך שימוש מעשי על ידי מתן ייעוץ במגוון רחב של תחומים ובניית 'חצרות' סביבם.

שישית, הרב הוא אידאולוג. נוסף על התפקוד המעשי של רבנים, הקהילה הדתית מצפה מהם גם שישמשו מתווי חזון. רבנים הם המצפן שבאמצעותו אנשים דתיים מקווים לקבל סוג של אוריינטציה בעולם. מנקודת ראות פנימית, רבנים אמורים להציע לבני הקהילה תשובה לשאלה 'איזוהי דרך שיבור לו אדם'. הדת היהודית, על עולם המעשה ועל עולם המחשבה שלה, נתפסת על ידי רבים ככולית – אין אתר פנוי ממנה. בהתאם, החזון שרבנים מתבקשים לנסח ולהציע עשוי להיות חזון רחב ביותר. על פיו תינתנה תשובות לשאלות הפילוסופיות האנושיות הכלליות ביותר ומתוכו תנבט גם העמדה הקונקרטית שיש לנקוט בכל אחד מהצמתים ודרך ההתייחסות הראויה לכל אחת מאבני הדרך שמתגלות לאדם במסע חייו.

כמובן, תיאור זה של הציפיות של הקהילה הדתית מהרב מחייב הצבתן של הסתייגויות מספר. ראשית, ברור כי לא כל הרבנים מתיימרים למלא את כל פונקציות הפעולה שמניתי. לא דין ר"ם בישיבה כדין רב של קהילה; לא דין רב שכוונה כדין פוסק הדור וכיוצא באלה הבחנות חשובות. שנית, ברור כי לא כל הקהילות הדתיות מחזיקות בציפיות זהות בנוגע לתפקוד הרבנים. לא דין קהילה ביישוב דתי קטן בפריפריה כדין קהילה אקדמית בעיר גדולה; לא דין בחורי ישיבה תיכונית או ישיבת הסדר כדין קהילה הממוצעת של הוריהם המורכבת מבעלי מקצוע מהמעמד הבינוני.

ואולם אין בהסתייגויות אלו כדי להפחית מחשיבות עיקרו של טיעונונו באשר לצפיות הגבוהות של הקהילה הדתית מהרב. האינטואיציה הדתית הבסיסית מסתכלת עליו כעל מי שיכול וצריך לתפקד בכל אחת משש קטגוריות הפעולה

גם יחד. זוהי אינטואיציה שהתגבשה במרוצת מסורת הדורות בגלות, בעת שהרב היה – להלכה ולעתים גם למעשה – המוציא והמביא בכל השטחים הללו (בצד ההנהגה הציבורית של הקהילה). אינטואיציה זו נסמכת גם על סיפורים שגדלנו עליהם בדבר יכולותיהם של גדולי ישראל שבעבר. האתוס הרבני הנוכחי בנוי על ברכיהם של דמויות 'גדולות מהחיים', בלי שאיש – כולל הרבנים – יטרח למתן את הציפיות בהתאם לעובדות החיים.

עולה אם כן שיש פער אדיר בין הציפיות הגבוהות ביותר של הקהילה הדתית מהרב לבין הציפיות הנמוכות במיוחד של שאר הציבור היהודי בישראל ממנו. על רקע זה אפשר להבין מדוע רבנים מפנים את עיקר זמנם, מרצם וכוחם אל הציבור הדתי. שם ישנו ביקוש לתפקודם ולכן לשם הם מפנים את ההיצע. המחיר הברור הוא הזנחה מתמשכת של אחריות רבנית כלפי כלל ישראל ודחיקה לשוליים של התשומה הרבנית לחיים הריבוניים.

פרק רביעי: השינוי הנדרש

רבנים אינם צריכים להיכנע לכוחות השוק. אחריותם הדתית והחברתית מחייבת אותם ללכת גם אל המקום הלא נוח שבו אין כרגע ביקוש ממשי לשירותיהם. הרבנות אמורה לעסוק בצורכי הכלל, לגעת בחיים של כל היהודים, לעמוד לימין האומה כולה. זה היה אמור להיות האינסטינקט הבסיסי של מנהיגים דתיים, אך דומה שהוא הושטק, ככל הנראה עקב שנות המאבק המר והמתמשך בזרמים דתיים אלטרנטיביים, בחילוניות ובמערכות ערכים אוניברסליות אימפריאליסטיות שכבשו את מרכז הזירה היהודית. במאתיים השנה האחרונות הרבנים התרגלו לעסוק בחפירות היום-יום, במלאכת ההגנה על 'שארית ישראל', והסתפקו בכך. אין בכוונתי לזלזל במלאכת ההנהגה של הרבנים על הקהילה הדתית. זוהי אכן הצלחה ראויה לציון בהתחשב בקשיים הרבים בסביבת התפקוד הרבני (פרק ראשון) ובדרך התפקוד הרבני (פרק שני). אפשר למנות שורה ארוכה של פרמטרים המעידים על הצלחה הרבנית הגדולה בתחום זה. רבנים הם גורם משפיע ביותר בקביעת סדר היום הקולקטיבי של הציבור הדתי. כך למשל, הפוליטיקה הדתית נתונה להשפעה רבנית ניכרת (לטוב או למוטב). מוסדות החינוך הפורמלי של הקהילה העמידו בראשם רבנים (או אנשים שמתפקדים מטעמם של רבנים).

החינוך הבלתי פורמלי – כגון תנועות הנוער – נתון להשפעה רבנית צמודה. הדפדפים הציבוריים המרכזיים של הקהילה הם רבנים. הם ולא אינטלקטואלים או פעילים פוליטיים או יזמים חברתיים נתפסים כפנים האותנטיות של הציבור הדתי. באופן כללי רבנים ממשיכים לאייש את עמדות ההנהגה של הקהילה. הצלחה זו יש לייחס בראש ובראשונה למסירות הרבנית המרשימה לתפקיד. התבוננות קרובה בשורה ארוכה של רבנים, בני גילים ורקעים שונים, מגלה כי הצד השווה להם הוא תחושת שליחות עמוקה באשר לתפקידם. רבנים רבים עובדים ללא הגבלת זמן, מתוך ויתור כואב על אפשרויות לפיתוחם האישי ואף מתוך נכונות לשלם מחיר משפחתי לא מבוטל. בדרום הקשה לעמוד בהררי הצפיות המועמסים עליהם הם עסוקים מבוקר עד ליל בתפקוד הרבנות חזומי של הוראה, פסיקה, ייעוץ, הנהגה ועריכת מאות טקסים מדי שנה בשנה. זוהי עבודה שוחקת מאין כמותה. הרב נדרש להיות זמין, ובמיטבו, בכל עת, כמעט ללא תנאי, כמעט בכל נושא, כמעט לכל אדם. רבנים מטלטלים עצמם בדרכים לשמחות אינספור, ולהברדיל, לטקסי אבלות וניחומים, כמעט מדי ערב בערב. השבת והחגים הם ימי פעילות מרכזיים בסדר היום הרבני. אין אלא להתפעל מכוחות הגוף והנפש של רבנים שמספקים שירות 'מסביב לשעון'. רבים מהם חובשים כובעים שונים בכמה וכמה מסגרות תפקוד בו בזמן. התגמול הכלכלי שהם מקבלים, יחסית להשקעה המעשית שלהם וליכולת ההשתכרות החלופית, הוא נמוך. אכן, הרבנים מקדישים את עצמם לעיסוקם בצורה מעוררת כבוד. ואולם האם הדבר ראוי לכתחילה? האם נגזר על רבנים לתפקד באופן חצי כאוטי, בקצב מתיש? האם מישהו נתן את הדעת בצורה מושכלת על ניהול משאבי האנוש של רבנים? האם נערך בצד דוח הרווח, תולדת המסירות הרבנית, גם דוח הפסד, על הדברים שרבנים נמנעים מלעשות (או עושים בתת-אופטימום) עקב השתתפותם במרוץ האינסופי של עמידה בציפיות מרחיקות לכת כל כך? מהו המחיר שמשלם רב אינטלקטואל עבור התמדתו בקיום חתונות כמעט בכל ערב? מהו המחיר שמשלמים בני הקהילה של רב שתמיד עייף ובלתי כוחות? מה איכותה של פסיקה רבנית המשורבטת על ידי הרב, בקצרה ובלחץ, בין מילוי תפקיד אחד שלו לתפקיד אחר? האם אפשר לייצר מחשבה עמוקה, שלא לומר חזון, כאשר לוח המשימות מנומר פרטים עד האופק? כיצד יכול הרב להצליח – יהא מסור ככל שיהיה – בתפקוד שוטף, בו זמני, הן כפסיכולוג ועובד סוציאלי,

הן כאינטלקטואל ומחנך, הן כמנהיג ואידאולוג, הן כאיש רוח והן כשחקן-על (ולעתים גם מפיק) של שרשרת אירועים דרמטיים בחייהם של אחרים שאת מקצתם איננו מכיר?

העולם החוץ-רבני איננו מטיל ציפיות כל כך לא ראליות על אף אדם. האינטלקטואל יושב בספרייה כל ימיו ויוצא ממנה רק לצורך הוראה מוגבלת ביותר. איש בריאות הנפש עושה עבודתו בתוך מסגרת מוסדית ועל פי כללי מקצוע ונוהל ברורים, בשעות תחומות. כל אחד מהתפקודים של הרב, כשלעצמו, הוא מקצוע שבדרך כלל מחייב הקדשת זמן מלאה ובעיקר – התמחות ותשומת לב ממוקדת. האם המסירות הרבנית המרשימה יכולה לשמש תחליף לכל אלה? יש להכיר בכך שהמודל הרבני הקלסי – של הרקולס שהכול מונח על כתפיו – עומד על רגליים דקיקות.

מאמר זה לא נועד לדון בדרכים שבהן יש לסרטט מחדש את תפקוד הרב בקהילה הדתית. ואולם התיאור האמור של קשיי התפקוד מול הקהילה הדתית מוליך אותנו להבנה מדויקת יותר של הרקע הסוציו-תפקודי המוליך את הרבנים לזנוח את הטיפול בכלל ישראל. אכן תנאי יסודי לשיתופם של חלק מהרבנים בהנהגה הלאומית הוא שינוי של תפיסת התפקיד שלהם בתוככי הקהילה. אי-אפשר להשית על גבו הכפוף ממשא של הרב גם את השק הכבד של אחריות לאומית.

לכן הדרישה הראשונה – הלא פשוטה – שיש להעמיד לפני אותם רבנים שמוכנים להתמודד עם אתגר המנהיגות הכלל-ישראלית היא ויתור על חלק מהאחריות שהם נושאים כלפי הקהילה הדתית. אין בכוונתי להציע, חס וחלילה, שהרב יתנתק מהקהילה הדתית: היא מקור כוחו וסמכותו; היא הבסיס המוסרי לפעולתו. ניתוק ממנה משול לגזירת מחלפותיו. ואולם על הקהילות לדעת להבחין בין רבנים שהם נותני שירותים לקהילה לבין רבנים שהם מנהיגים. על הרבנים שמיועדים להנהגה לדעת לוותר על חלק מההיבטים החברתיים והאישיים של תפקודם – 'איש לפי אוכלו'. אפשר שיש להקים מסגרות ייחודיות לטיפולם של רבנים הראויים להנהגה; מוסד שישמש לא רק חממה לגידולם אלא גם יפגיש בינם לבין דרישות התפקוד הרגילות המוצבות כלפי רב של קהילה.

דרישה שנייה היא הצורך בהתמחות. כיצד זה כל בעלי המקצועות החופשיים – עורכי דין, רופאים, רואי חשבון, מדענים – מתמחים (לאחר השלמת

לימודיהם הבסיסיים) כדי לשפר את תפקודם, ואילו רבנים יכולים לתפקד ללא התמחות ייחודית? יש כמובן רבנים שממקדים את פועלם בתחומים מוגדרים ומדירים עצמם מעיסוק בתחומים אחרים, אבל כמעט שאין במקומותינו דוגמאות טובות להתמחות רבנית מסודרת, מכוונת, מודעת, על פי מקצועות היהדות למיניהם. שיפור תפקודם של רבנים מחייב לא רק את שחרורם מעול היום-יום הטורדני אלא גם את כפיפתם לעול של התמחות מקצועית. ואולם יש להזהיר: התמחות היא עניין חשוב, אך יש בה גם יסוד מעכב לצמיחתה של מנהיגות. היינו, אין הכוונה לקרוא לגידולו של רב שהוא מומחה גדול בתחומו אך צר אופקים בהשכלתו או באישיותו. אין צורך לומר שהנהגה לאומית זקוקה דווקא לאנשי אשכולות. לכן הדרישה להתמחות חייבת להיות מובנת כקריאה לעצב את דמותו של הרב כבעל יכולת העמקה וכמי שהתנסה בהעמקה כזו ומבין היטב את משמעויותיה.

שתי הדרישות הקודמות הן בבחינת תנאים מקדמיים ליצירת מנהיגות רבנית רלוונטית, אך אין הם תנאים מספיקים. התנאי השלישי והחשוב מכולם הוא נכונות של הרבנים להתמודד עם השאלות הרעיוניות שעד כה הושארו בשוליים, ובראשם היחס הדתי – במחשבה ובהלכה – לשלוש מהתופעות המרכזיות בחיים היהודים כיום: המדינה, החילוניות והתרבות הליברלית (פרק שני לעיל). ללא עיצוב משנה מסודרת בתחומים אלו נגזר על הרבנות הדתית להמשיך ולתפקד כהנהגה מגזרית שמנופי ההשפעה היחידים שלה תלויים בגודלו של הציבור הדתי. לו היה מדובר רק במקומם של רבנים בחברה הישראלית (עניין חשוב כשלעצמו) – הייתי מחריש. אך אני סבור שהציבור הישראלי כולו משווע לרבנות ממלכתית, רבנות שיכולה להעניק לו הכוונה רוחנית – מוסרית – אנושית. לא את טובתם של רבנים אנוכי מבקש אלא את טובתה של החברה כולה.

מבשרי הנאוראורתודוקסיה במאה הי"ט בגרמניה ואחריהם ההוגים הגדולים של הציונות הדתית, פעלו והתבטאו, כל אחד על פי דרכו, באופן שחייב השכלה כללית ומעורבות בחיי הציבור שמחוץ לקהילה הדתית. הנה מבחר דוגמאות ידועות וחשובות.

הרב שמשון רפאל הירש, מייסד הרעיון של 'תורה עם דרך ארץ', הקים בפרנקפורט בית ספר חרדי שבו נלמדו מקצועות כלליים (בעיקר ראליים)

בהשקעת זמן שלא נפלה ואף עלתה על הזמן שהוקצב ללימודי היהדות.²⁵ יצוין כי הירש לא פעל בדרך זו מסיבות טקטיות או פרגמטיות – ההכרח להשיב מלחמה שערה כלפי המודרנה והאמנציפציה – אלא ראה צורך יהודי פנימי באינטגרציה בין תורה לבין לימודים כללים.²⁶ הרב עזריאל הילדסהיימר הקים את בית המדרש לרבנים בברלין (1873), שדגל בשילוב של לימודי מקצועות היהדות ברמתם הגבוהה ביותר עם לימודים כלליים. נוסף ללימודי גמרא, פוסקים ותנ"ך, למדו שם גם את תולדות הספרות, היסטוריה, בלשנות ולשונות המזרח ופילוסופיה. התלמידים התקבלו לבית המדרש רק אם היו בעלי תעודה של בוגרי תיכון. בצד חבישת ספסלי בית המדרש בשעות הבוקר, הם גם למדו, בשעות אחר הצהריים באוניברסיטה וכתבו דיסרטציות לתואר שלישי.²⁷

הרב יחיאל יעקב ויינברג, בעל 'שו"ת שרידי אש', שעמד בראש בית המדרש לרבנים עד אבדנו ערב מלחמת העולם השנייה, כתב בהקדמה לספרו כך: 'על רבנים כנושאי דבר ה' להסביר לעמו ולעולם את דעת היהדות על כל הבעיות של המוסר, של המשפט ושל התיקון הסוציאלי שהדרור החדש מתחבט בהם. עליהם להראות כי אין היהדות אוסף של חוקים ומנהגים דתיים לבד, כי אם כוח רוחני מכריע בחיי האנושיות, ומוכן, כי אין להם להשאיר שום בעיה ושום התקפה מצד מדעי הטבע בלא תשובה הוגנת ומשכנעת'. לפי הרב ויינברג, הרב 'צריך לדעת את המתרחש סביבו בעולם המדע והספרות, את זרמי הרוח ההולכים ומתחדשים מתקופה לתקופה. בלא הכשרה שיטתית ובלא ידיעת שפת המחשבה המודרנית לא יוכל למצוא את הנתיב ואת המגע הנפשי לעולמו הפנימי של הנוער ושל בני הדור החדש'.²⁸

25 ראו מרדכי אליאב, החינוך היהודי בגרמניה בימי ההשכלה והאמנציפציה, ירושלים: הסוכנות היהודית, תשכ"א, עמ' 227-232.

26 מרדכי ברויאר מציע כי עבור הירש השילוב בין תורה לבין דרך ארץ לא היה בבחינת תערובת פיזיקלית אלא תרכובת כימית. התורה והחיים, היהדות והתרבות, אינם משלימים זה את זה אלא יוצרים יחדיו זהות שלמה. מרדכי ברויאר, 'הדוקטרינה של תורה עם דרך ארץ בפילוסופיה של הרב שמשון רפאל הירש', המעיין 9 (1968), עמ' 15.

27 לתיאור תולדות המוסד ראו משה אביגדור שולוואס, 'בית המדרש לרבנים בברלין', בתוך: שמואל ק' מירסקי (עורך), מוסדות תורה באירופה בבניינם ובחורבנם, ניו יורק: עגן, תשט"ז.

28 הרב יחיאל יעקב ויינברג, 'שו"ת שרידי אש', ירושלים: הועד להוצאת כתבי הגאון הרב יחיאל יעקב ויינברג, תשנ"ט, עמ' 24.

גם ישיבה אוניברסיטה בארצות הברית מיוסדת על הרעיון של תורה ומדע. הרב פרופ' נורמן לם, מי שהיה נשיא המוסד שנים רבות סבור שאין צורך ליישב בין תורה ובין מדע: 'ייתכן שבפועל נכון כי תורה ותרבות נעשו מנוכרות זו לזו [...] אך במהותן הן חלק מרצף אחד. לכן המשימה המניעה את תורה ומדע היא לאחד מחדש ולשחזר את ההרמוניה המקורית'.²⁹

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, המנהיג הציוני דתי החשוב בארץ ישראל במאה העשרים, לימד אותנו על חשיבותם של שלושה כוחות נדרשים, שיש לאחד ולאזן ביניהם: הקודש (דת), האומה (לאומיות) והאנושיות (הומניזם), השכלה, תרבות, מוסר). ואלו דבריו:

שלושה כוחות מתאבקים כעת במחננו [...] אומללים נהיה אם את שלושת הכוחות הללו – שהם מוכרחים להאחד אצלנו, לסייע כל אחד את חברו ולשכללו, שיבצר כל אחד מהם את הקיצוניות שחברו יוכל להביא בצורה מקולקלת, כשלא יסוייג דרכו [...] הקודש, האומה, האנושיות – אלה הם שלושת התביעות העיקריות שהחיים כולם, שלנו ושל כל אדם, באיזו צורה שהיא מורכבים מהם [...] שלושת הסיעות היותר רשמיות בחיי האומה אצלנו: האחת האורתודוקסית [...] בעת התורה והמצווה, האמונה וכל קודש בישראל; השנייה היא הלאומית החדשה [...] השלישית היא הליברלית [...] ודורשת את התוכן האנושי הכללי של ההשכלה, התרבות והמוסר ועוד [...] תמיד צריכים אנו לשאוף לבוא לידי המצב הבריא הזה אשר שלושת הכוחות הללו יחד יהיו שולטים בנו בכל מלואם וטובם, במצב הרמוני מתוקן שאין בו לא חסר ולא יתר, כי הקודש, האומה והאדם יתדבקו יחד באהבה אצילית ומעשית.³⁰

²⁹ 'Whereas it may be true that effectively Torah and culture become estranged from each other [...] in essence they are part of one continuum. Hence, the motivating mission of *Torah Umadda* must be to reunite and restore Norman Lamm, *Torah Umadda: The* (התרגום שלי). an original harmony' *Encounter of Religious Learning and Worldly Knowledge in the Jewish Tradition*, Northvale, NJ: Aronson, 1990, p. 143

³⁰ הראי"ה קוק, אורות התחייה, פרק י"ח, פסגות: ר' ששון, תשס"ג.

רבנות שרוצה להנהיג את כלל ישראל איננה יכולה להסתפק במסר דתי ולאומי אלא עליה לשלב בהנהגתה גם את המסר האנושי, הכולל מוסר, תרבות ופתיחות להשכלה כללית.

הרב יוסף דב סולוביצ'יק, המנהיג האורתודוקסי המודרני החשוב בארצות הברית במאה העשרים, חתר גם הוא להבהיר את הצורך הדתי להיות מעורבים, לשאת באחריות, לשאלות אנושיות כלליות, שמעסיקות כל חברה:

המסורת הדתית היהודית מבטאת את עצמה בתערובת של אוניברסליזם וסינגולריזם. מצד אחד יהודים עוסקים ללא הפסק בבעיות המשפיעות על גורלו המשותף של האדם. אנחנו מחשיבים את עצמנו חברים בקהילה האוניברסלית שיש בידיהם אחריות לקדם התפתחות ככל התחומים, כלכלה, חברה, מדע ואתיקה. ככאלה אנו מתנגדים לפילוסופיה של בדלנות [...] שתראה ביהודים כחיים בחברה תרבותית סגורה.³¹

האורתודוקסיה מתמודדת התמודדות יצירתית ודינמית עם השינויים החלים בעולמנו. כמו שהציע מרדכי ברויאר,³² במהלך מאתיים השנה של אורתודוקסיה היא יצרה את תנועת החסידות, תנועת המוסר, עולם הישיבות, סמינרים מקצועיים לרבנים, תנועת תורה עם דרך ארץ, המהפכה בחינוך נשים ואת הציונות הדתית. זהו הספק מרשים המעיד על דינמיות מחשבתית ועל ערנות המגיבה להשתנות

31 'The Jewish religious tradition expresses itself in a fusion of universalism and singularism. On the one hand, Jews are vitally concerned with the problems affecting the common destiny of man. We consider ourselves members of the universal community charged with the responsibility of promoting progress in all fields, economic, social, scientific, and ethical. As such we are opposed to a philosophy of isolationism [...] which would see the Jews living in a culturally closed society' Joseph B. Soloveitchik, 'On Interfaith Relationships,' in: Norman Lamm and Walter Wurzbarger (eds.), *A Treasury of Tradition*, New York: Hebrew Pub. Co., 1967, p. 78

32 מרדכי ברויאר, 'אורתודוקסייה: מצע לכדק בית היסטורי', בתוך: אביעזר רביצקי, אדם פרויגר ויוסף שלמון (עורכים), אורתודוקסייה יהודית: היבטים חדשים, ירושלים: מאגנס, 2006, עמ' 79.

העתים. ואולם אין בכך די. אנו נדרשים למהפכה נוספת, רעיונית, שמטרתה לאפשר לאורתודוקסיה, על רבניה, לחזור לעמדת הנהגה כלל ישראלית. כל ההוגים הדתיים שהבאתי מקצת מדבריהם לעיל דנו בפתוחות הנדרשת מהנהגה דתית כלפי היבטים אוניברסליים ואנושיים של הקיום האנושי. היה אפשר להביא מובאות עוד כהנה וכהנה. ואולם חשוב לשים אל לב שההוגים הללו התבטאו לפני הקמתה של מדינת ישראל או, במקרה של הרב סלוביצי'ק, בהתייחס לקהילה יהודית שמחוץ לישראל. והלוא הדברים הם קל וחומר: אם כך היה ראוי לעשות בגרמניה של המאה הי"ט, או בארצות הברית של המאה העשרים, וראוי שראוי לנהוג כך במדינת ישראל היהודית שבה תרומת רבנים יכולה להיות לא רק כגורם חיצוני שמשפיע על תרבות זרה אלא כגורם הנהגה פנימי המשפיע ישירות על החיים הלאומיים של העם כולו.